
Jasna Fischer

Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne

Obdobje druge polovice 19. stoletja ter leta do razpada Avstro-Ogrske je čas, ki je slovenskim deželam prinesel gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni dejavnosti, pa naj gre za spremembe v industrijski in obrtni proizvodnji ali v prometu. Z začetkom gradnje, še bolj pa po dograditvi južne železnice Dunaj—Trst leta 1857, so se slovenske dežele intenzivnejše industrializirale. Proces je spremljalo propadanje manufaktur, posameznih obrti, kmetstva, večje zaposlovanje podeželskega prebivalstva v mestih ter množično izseljevanje v zahodno Evropo in Severno Ameriko. Proces industrializacije in spremljajoče spreminjanje družbene sestave prebivalstva v slovenskih deželah v zadnjih 50-tih letih življenja slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije je eno od ključnih, a žal še vedno ne dovolj raziskanih vprašanj slovenske zgodovine tega obdobja. V tem članku se omejujem le na en segment te obširne problematike. Analiziram podatke avstrijske statistične službe o aktivnem pridobitnem prebivalstvu, zaposlenem v obrti in industriji, ki so bili objavljeni kot končni rezultati petih ljudskih štetij med leti 1869 in 1910. Gospodarska poklicna in s tem tudi družbena razčlenjenost prebivalstva je gotovo eden od pomembnih elementov v vsakem orisu gospodarskega in družbenega razvoja. Poklicna statistika omogoča vpogled v obseg in smer delitve dela in socialne diferenciacije in kot taka odslikava tudi razčlenjenost in stopnjo razvoja gospodarstva. Spremljanje poklicne sestave prebivalstva, zabeležene v desetletnih razmakih, nam hkrati pokaže tudi najpomembnejše razvojne trende spreminjanja gospodarske poklicne sestave prebivalstva. S tega vidika je zato gotovo izredno pomemben študij gradiva poklicnih statistik pri raziskovanju družbenega in gospodarskega razvoja naše preteklosti. Ker me zanima proces industrializacije, je relevantna analiza sprememb v skupini prebivalstva, ki je bilo zaposleno v obrti in industriji.

Statistični viri

Nisem prva, ki uporabljam bogato gradivo avstrijskih statističnih publikacij. Menim pa, da smo zlasti zgodovinarji premalo uporabljali in analizirali objavljeno gradivo poklicnih statistik. Za večino raziskovalcev velja, da so ga

uporabljali fragmentarno. Eni so uporabili le podatke o demografskem razvoju Slovencev, drugi le podatke posameznih štetij, najpogosteje štetja leta 1910, tretji podatke za posamezne dežele.¹ Mislim, da sta najbolj sistematično poleg Frana Zwitterja vse gradivo študirala in uporabila statistika Dolfe Vogelnik in Živko Šifrer. Vogelnik je objavil rezultate poklicne statistike štetij 1890, 1900 in 1910, vendar le za ozemlje Slovenije med obema vojnama. Šifrer je prikazal razvoj prebivalstva v Sloveniji po spolu, ekonomsko strukturo prebivalstva pa le po osnovni razdelitvi na agrarno in neagrarno za čas od leta 1857 naprej, vendar tudi on samo za ozemlje današnje republike Slovenije.²

Stalne popise prebivalstva so vpeljali že s terezijanskimi reformami, ko so ob vojaških konskripcijah vedno ocenili tudi število prebivalcev, vendar pa dobijo rezultati ljudskih štetij pravi pomen za proučevanje družbene in gospodarske zgodovine šele za drugo polovico 19. stoletja. Zakona o ljudskih štetjih iz let 1857 in 1869 sta ob sočasno izvedeni upravni reformi, ki je izboljšala administracijo in njene organe, uvedla sodobno, stalno, splošno štetje prebivalstva. Gradivo, objavljeno v seriji publikacij, je zelo bogato in mnogovrstno. Poleg splošnih demografskih podatkov (rodnosti, smrtnosti, prirodnega prirastka ipd.) so objavljali še celo vrsto drugih podatkov, dragocenih za proučevanje zgodovine gospodarstva, zdravstva, šolstva, volitev ipd. V tem prispevku se omejujem samo na poklicno sestavo prebivalstva, ki nam pokaže pomen prebivalstva kot pomembnega gospodarskega dejavnika.

Avstrijska statistična služba ni poznala posebnega poklicnega štetja prebivalstva, ampak so bila vprašanja o poklicu vključena v popisne pole splošnega ljudskega štetja. Rezultati obdelave o poklicni sestavi so bili objavljeni skupaj s splošnimi rezultati ljudskih popisov.³ Ljudska štetja so bila do razpada Avstro-Ogrske izvedena v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Popis leta 1857 s kritičnim datumom 31. oktobra je bil že izveden po modernih statističnih načelih po vzoru popisa, izvedenega leta 1846 v Belgiji in ne več

¹ Razprav, kjer so avtorji uporabljali to gradivo je precej, zato dajem le zelo kratek izbor: Etbin Kristan, Narodno vprašanje in Slovenci, Delavska tiskovna družba, r. z. z. o. z. Ljubljana 1908; Filip Uratnik, Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije, Cankarjeva družba, Ljubljana 1929/1930; Anton Melik, Slovenija I, Slovenska matica, Ljubljana 1936; Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 14, historični odsek 5, Ljubljana 1936; Janko Pleterski, Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno, zbornik Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat, Posebna izdaja Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1967, str. 761—788; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda V, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974; Toussaint Hočevar, The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963, *Studia Slovenica* V, New York 1965, str. 80—89.

² Dr. Adolf Vogelnik, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931, *Tehnika in gospodarstvo* VI/1940, št. 1—2, str. 17—48 in Živko Šifrer, *Razvitak Slovenije u poslednjih sto godina*, Stanovništvo I/1963, str. 338—364.

³ Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so objavljeni v naslednjih publikacijah: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869*, 2. zvezek, *Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung*, *Österreichische Statistik*, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek, *Österreichische Statistik*, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, *Österreichische Statistik*, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, *Österreichische Statistik*, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek.

samo z vojaških vidikov. Vendar pa ta popis še ni primerljiv s kasnejšimi popisi, ki so jih izvedli na podlagi zakona iz leta 1869. Leta 1857 so namreč popisovali stalno (tako imenovano domače) prebivalstvo, hkrati pa niso dovolj upoštevali razlike med stalnim in prisotnim prebivalstvom.⁴ Popis leta 1869 in vsi naslednji do leta 1910 s kritičnim datumom 31. decembra so popisovali prisotno prebivalstvo ter so sodobni in zanesljivi. Popisnice so se od popisa do popisa neznatno spreminjale, dodajali so le nove rubrike.

Metodološki problemi primerljivosti gradiva poklicnih statistik

Raziskovalcu družbene zgodovine nekoliko otežujejo uporabo uradnih rezultatov različne metodologije obdelave gradiv. Poklicne sheme so se od popisa do popisa spreminjale, vendar ne toliko, da podatkov ob ustreznih preračunavanjih ne bi mogli med seboj smiselno primerjati. Ta ugotovitev velja predvsem za zadnje tri popise, manj pa za rezultate popisov v letih 1869 in 1880.⁵ Če hočemo podatke med seboj primerjati, je treba poenotiti poklicne sheme. Smiselno je, da to poenotenje naslonimo na poklicno shemo zadnjega avstrijskega popisa leta 1910.

Avstrijska statistična služba je za vsak popis sprti prilagajala in razvijala poklicno shemo za obdelavo in prikaz rezultatov. Razdelitev v štiri razrede (razred A — kmetijstvo, gozdarstvo in lov, razred B — obrt in industrija, razred C — trgovina in promet, razred D — vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi) so prvič uvedli šele pri popisu leta 1890, vendar lahko v ta osnovni delitveni model brez težav uvrstimo poklicne skupine, uporabljene pri prejšnjih dveh popisih. Na tej ravni so rezultati vseh petih popisov med seboj brez težav primerljivi. Te primerjave nam omogočajo osvetlitev globalnih premikov o gospodarski (poklicni) pripadnosti prebivalstva v slovenskih deželah od druge polovice 19. stoletja do časa pred prvo svetovno vojno, to je v času tistih razvojnih procesov, ki so slovenskim deželam prinesli nov gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni proizvodnji. Podrobnejše pa te premike lahko osvetlimo samo, če lahko primerjamo podatke med in znotraj posameznih gospodarskih panog. Čeprav zgodovinarji nismo često tako natančni kot statistiki in se zadovoljujemo tudi s primerjavami med nekoliko bolj ohlapno določenimi skupinami, moramo vseeno ugotoviti, da podrobnejše primerjave podatkov znotraj gospodarskih panog med popisoma leta 1869 in 1880 na eni strani ter popisi leta 1890, 1900 in 1910 niso možne in smiselne. Ta ugotovitev še posebej velja za obrt in industrijo, ker so se za ta razred poklicne sheme avstrijske statistike najbolj korenito spreminjale. Tako so za leto 1869 rezultate prikazali za ti gospodarski panogi v sedmih skupinah, za leto 1880 samo v dveh, za leti 1890 in 1900 v petnajstih in za leto 1910 v štirinajstih skupinah. Nobeno preračunavanje ni smiselno, ker lahko za vso dobo primerjamo samo podatka o prebivalstvu, ki se je preživljalo z rudar-

⁴ Zwitter uporablja za stalno prebivalstvo tudi termin pristojno prebivalstvo. Zwitter, navedeno delo, str. 55. Primerjaj tudi Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, knjižnica »Kronike«, Ljubljana 1956, str. 22.

⁵ Glej tudi dr. Adolf Vogelnek, Gradivo k poklicni statistiki slovenskega prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931. Tehnika in gospodarstvo VI/1940, št. 1—2, str. 18—19.

stvom in plavžarstvom ter vsemi ostalimi industrijskimi in obrtnimi panogami. Brez večjih težav pa so možne primerjave med rezultati popisov 1890, 1900 in 1910 za trinajst skupin posameznih industrijskih in obrtnih panog.⁶

Delitev prebivalstva znotraj teh skupin se ni bistveno spreminjala. Razdeljeno je bilo na zaposleno pridobitno (aktivno) in vzdrževano prebivalstvo, znotraj teh dveh uvrstitev pa na več podskupin. Za popisa leta 1869 in 1880 je razvrščeno zaposleno prebivalstvo na samostojne, uslužbenke in delavce, vzdrževano pa na svojce in hišne posle. Za leto 1880 je posebej navedeno število dninarjev v vseh štirih razredih skupaj. Razdelitev med nepridobitnim vzdrževanim prebivalstvom je ostala nespremenjena tudi pri naslednjih popisih. Spreminjala pa se je notranja delitev v skupini aktivnega prebivalstva. Leta 1890 je bilo štiri, leta 1900 pet in leta 1910 sedem podskupin. Tako so leta 1890 na novo uvedli podskupino dninarjev, leta 1900 podskupino pomagajočih družinskih članov, leta 1910 pa še podskupini najemnikov in kolonov ter vajencev. Če hočemo narediti podrobnejšo primerjavo med popisi, naredimo najmanj napak, če rezultate preračunamo po vzorcu razdelitve, ki je veljala leta 1890, torej na samostojne, uslužbenke, delavce in dninarje.

Veliko več dela je potrebno, če hočemo iz rezultatov popisov izračunati podatke za slovensko etnično ozemlje. Nobenih težav ni za Kranjsko in slovensko Štajersko, težje pa je za slovensko Koroško, Goriško, Primorsko s Trstom, Istro in Prekmurje. Prekmurje je v posebnem položaju, ker je bilo pred razpadom Avstro-Ogrske vključeno v Železno in Zalsko županijo ter so bili popisi prebivalstva izvedeni in rezultati objavljeni v okviru ogrske polovice države. Za ostale našete dele slovenskega etničnega ozemlja moramo podatke preračunavati po tistih najmanjših upravnih enotah, po katerih so bili objavljeni rezultati popisov, to je okrajnih glavarstvih. Pri tem se moramo zavedati, da meje okrajnih glavarstev niso vedno povsem identične s slovenskimi etničnimi mejami in da zajemamo tudi območja zunaj našega ozemlja. Na Kranjskem je bilo dvanajst okrajnih glavarstev (Ljubljana, Postojna, Kočevje, Krško, Kranj, Ljubljana-okolica, Litija, Logatec, Radovljica, Novo mesto, Kamnik in Črnomelj); na Štajerskem je bilo slovenskih devet okrajnih glavarstev (Celje, Maribor, Ptuj, Celje-okolica, Ljutomer, Maribor-okolica, Ptuj-okolica, Brežice in Slovenj Gradec). Na Koroškem so bila vključena v analizo okrajna glavarstva Celovec, Šmohor, Celovec-okolica, Beljak, Velikovec in Volšperk; na Primorskem in Goriškem pa Trst, Gorica, Gorica-okolica, Sežana, Tolmin in Koper. V zadnjih dveh deželah ni mogoče potegniti natančne črte med slovenskim in nemškim oziroma italijanskim etničnim ozemljem. Poseben metodološki problem so mesta Celovec, Trst in Gorica, vendar sem jih zaradi visokega deleža Slovencev, ki so tam živeli pred prvo svetovno vojno, kljub vsem pomislekom vključila v analizo. Vključevanje teh mest v slovenski etnični prostor in obravnava njihove zgodovine v tem okviru je v slovenskem zgodovinopisju splošno sprejeto načelo.

⁶ Podrobnejša analiza poklicnih shem je opravljena v razpravi Jasne Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIII/1983, str. 32—35.

Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji na slovenskem etničnem ozemlju

Rast števila prebivalstva, ki se je preživljalo z industrijsko in obrtno dejavnostjo, je bila, kot nam kažejo izračuni, hitrejša kot rast vsega prebivalstva na slovenskem etničnem ozemlju. Žal zaradi načina obdelave in prikaza rezultatov popisov ni možna še delitev med zaposlene pobej v industriji in posebej v obrti, kar bi seveda pokazalo bolj natančno odslikavo procesa industrializacije skozi poklicno razčlenjenost prebivalstva.

Tabela 1: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji

Leto	Samo- stojni	Name- ščenci	Delavci	Dninarji	Skupaj ak- tivno prebi- valstvo v obrti in in- dustriji	Indeks	Število pre- bivalcev na slovenskem etničnem ozemlju	Indeks
1869	19 949	1331	80 040	—	101 320	100	1 431 667	100
1880	33 341	2359	81 600	—	117 300	115,7	1 519 422	106,1
1890	35 413	1656	91 410	3156	131 635	129,9	1 587 711	108,6
1900	36 480	2462	104 872	3698	147 512	145,6	1 652 653	115,4
1910	46 154	3865	128 389	8112	186 520	184,1	1 788 022	124,9

Rast števila zaposlenih v obrti in industriji je skupaj s povečevanjem deleža prebivalstva, uvrščenega v razreda C (promet) in D (vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki), povzročila strukturalne spremembe v gospodarski (poklicni) pripadnosti prebivalstva na Slovenskem v korist neagrarnih panog. Ob tem je treba opozoriti, da je bila relativna rast neagrarnega prebivalstva pri slovensko govorečem prebivalstvu med avstrijskimi jezikovnimi skupinami (nemško, češkoslovaško, poljsko, ukrajinsko, srbohrvaško, italijansko, romunsko in madžarsko) najvišja. Kljub tej najhitrejši relativni rasti pa je leta 1910 živelo od zaslužka v agrarnih dejavnostih v slovenskih deželah še vedno dobrih 67 % ljudi, medtem ko je agrar med nemškim prebivalstvom v monarhiji preživljal le še 30 % ljudi.⁷ To je seveda povprečje, ki prikrije zanimive podrobnosti. V okrajnem glavarstvu Radovljica, ki je bilo v 18. stoletju eno od področij, kjer so se akumulirali prvi slovenski kapitali, se je v drugi polovici 19. stoletja preživljalo s kmetijstvom, gozdarstvom in lovom le še 45 % prebivalstva.⁸

Iz tabele 1 je razvidno, da je najbolj naraslo število aktivnega prebivalstva v obrti in industriji med popisoma leta 1900 in 1910 (kar za 26 %). Porasti med

⁷ Janko Pleterški, Položaj Slovencev pred 1. svetovno vojno, zbornik Jugoslovnski narodi pred novi svetski rat, Beograd 1978, str. 768. Toussaint Hočevar opozarja, da je za Kranjsko ta odstotek še nižji. Leta 1880 je znašal še 79 %, leta 1910 pa je padel celo na 62 %. Glej T. Hočevar, The Structure of Slovenian Economy 1848—1963, str. 87.

⁸ Jasna Fischer, Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 33/1984, zv. 2 in 3, str. 143—144.

prejšnjimi popisi so nekoliko manjši, med leti 1869 in 1880 za skoraj 16 %, med leti 1880 in 1900 pa med dekadama po 12 %. Tudi med skupinami samostojnih, nameščencev, delavcev in dninarjev so precejšnje razlike v stopnjah rasti. Relativno najbolj počasi narašča število dninarjev in delavcev, najhitreje pa število nameščencev. Skupini nameščencev in dninarjev pa sta v tej delitvi po številu oseb marginalni in ne vplivata veliko na odnose znotraj obrti in industrije. Odločilni so premiki v skupini samostojnih (podjetnikov in lastnikov obratov) in delavcev. Število samostojnih v obrti in industriji je med prvim in zadnjim popisom, to je v dobrih štiridesetih letih, naraslo zaokroženo za 131 %, delavcev pa v enakem obdobju le za 60 %. Leta 1869 je bilo med samostojnimi slabih 20 % vseh aktivnih oseb v tem gospodarskem sektorju, leta 1910 pa že skoraj četrtina. Delež delavcev je v tem obdobju padel za skoraj 10 %, od 78,9 % na 68,8 % od vseh aktivnih prebivalcev v obrti in industriji.

Porazdelitev aktivnega prebivalstva v obrti in industriji po slovenskih pokrajinah

Kritična pripomba o povprečjih velja tudi za podatke o razvoju po posameznih deželah. Lahko rečemo, da so bile razlike med njimi precejšnje. Na splošno velja, da sta imeli Kranjska in Štajerska v vsem obdobju primerjalno relativno manj ljudi, ki so se preživljali z industrijsko in obrtno dejavnostjo, Koroška in Primorska z Goriško pa več, kot to pokažejo izračuni za slovensko etnično ozemlje. Podatki v tabeli 2 kažejo, da je bilo največ aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na Primorskem in Goriškem, najmanj pa na Štajerskem. Opozorila sem že na metodološki problem vključevanja podatkov za Trst v analizo in razloge za takšno odločitev. Dejstvo je, da vključevanje teh podatkov bistveno vpliva na rezultate analize. Zato je kljub sprejetemu konceptu v slovenskem zgodovinoisju oportuno poudariti, da je delež aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na območju Trsta izredno pomemben v slovenskem etničnem prostoru in to kljub njegovemu konstantnemu relativnemu padanju med leti 1869 in 1900 ter majhnemu porastu med leti 1900 in 1910. V Trstu je živelo leta 1869 kar 71,2 %, leta 1880 68,5 % leta 1890 66,7 %, leta 1900 64,8 % in leta 1910 še vedno 65,1 % vseh oseb, aktivnih v obrti in industriji v pokrajini. Za slovensko etnično ozemlje so ti podatki naslednji: leta 1869 je bil delež tržaškega prebivalstva, zaposlenega v obrti in industriji, 28,2 % glede na vse zaposlene v obrti in industriji na slovenskem etničnem ozemlju, leta 1880 22,8 %, leta 1890 21,5 %, leta 1900 21,4 % in leta 1910 22,4 %. Tudi ti podatki ponovno kažejo na tolikokrat upravičeno poudarjen specifičen položaj Trsta v slovenskem in avstrijskem gospodarskem prostoru.

Na Kranjskem in Primorskem z Goriško je število zaposlenih v obrti in industriji raslo hitreje kot na Štajerskem in Koroškem. Med leti 1869 in 1910 se je njihovo število na Kranjskem povečalo za dobrih 74 %, na Primorskem in Goriškem za dobrih 124 %, na Štajerskem za skoraj 66 % in na Koroškem za 62 %, medtem ko je na celotnem narodnem ozemlju poraslo skupaj za 84 %. Odstotek povišanja je daleč najvišji na Primorskem in Goriškem. To spet lahko

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji po pokrajinah

Leto	Kranjska	% od de- želnega prebi- valstva	Štajerska	% od de- želnega prebi- valstva	Koroška	% od de- želnega prebi- valstva	Primorska	% od de- želnega prebi- valstva	Slovensko etično ozemlje	% od vse- ga prebi- valstva
1869	29 064	6,3	20 802	5,1	22 815	9,5	28 639	8,9	101 320	7,1
1880	29 535	6,1	22 561	5,3	26 067	10,4	39 137	10,8	117 300	7,7
1890	34 894	6,9	25 900	5,8	28 340	10,8	42 501	11,1	131 635	8,3
1900	40 550	7,9	28 982	6,3	29 225	10,8	48 755	11,7	147 512	8,9
1910	50 735	9,6	34 501	7,2	36 978	12,6	64 306	13	186 520	10,4

razložimo z rastjo aktivnega prebivalstva v Trstu in njegovi najbližji okolici, kjer se je v tem času njegovo število povečalo za dobrih 107 %.

Stopnje rasti med dekadami so bile po posameznih pokrajinah različne. Tako se je število v analizo vključenih oseb v desetletju 1869—1880 na Kranjskem povečalo za zaokroženo 2 %, na Primorskem in Goriškem pa v enakem času za dobrih 36 %, vmes pa sta Štajerska z 8 in pol odstotka in Koroška z dobrimi 14 %. V desetletju 1880—1890 je imela največjo rast aktivnega prebivalstva Koroška, 24 %, sledi ji Kranjska z 18 %, Štajerska s skoraj 15 %, najnižjo rast pa beleži Primorska z Goriško z 8,6 %. V zadnjem desetletju 19. stoletja je najhitreje naraščalo število zaposlenih na Kranjskem (za 16 %), najmanj pa na Koroškem (za 3 %). Na Štajerskem jih je bilo več za skoraj 12 % in na Primorskem za skoraj 15 %. Največjo rast so beležile vse pokrajine v desetletju 1900—1910. Ponovno je bila na prvem mestu Primorska z Goriško s skoraj 32-odstotnim povečanjem, sledi ji Koroška, kjer je 26,5 % več aktivnih v obrti in industriji, Kranjska s 25 %, najmanjše je povečanje na Štajerskem s še vedno visokimi 19 %.

Poklicna razčlenjenost po obrtnih in industrijskih panogah

Že v uvodu sem opozorila, da so primerjave med posameznimi obrtnimi in industrijskimi panogami zaradi obdelave in prikaza rezultatov popisov možne le med zadnjimi tremi ljudskimi štetji v habsburški monarhiji. Šest obrtnih in industrijskih panog je bilo po številu zaposlenih med leti 1890 in 1910 najmočnejših. To so bile rudarstvo in plavžarstvo, kovinska industrija in obrt, gradbeništvo, lesna industrija in obrt, prehrabena industrija in obrt in oblačilna obrt. V njih je delalo leta 1890 81,1 % vsega aktivnega prebivalstva v obrti in industriji na Slovenskem. Leta 1900 je ta delež padel na 80,7% in leta 1910 jih je bilo 77,6 %. Vemo, da v času pred prvo svetovno vojno gradbeništvo in zlasti oblačilno obrt — v pretežni meri pa velja to tudi za prehrabeno industrijo in obrt, kjer je bilo med industrijskimi obrati nekaj pivovarn in parnih mlinov — zaradi organizacije proizvodnje ne moremo šteti med industrijske panoge. Razdrobljene so bile na veliko število manjših obratovalnic z nizkim številom zaposlenih, pogosto je delal lastnik sam. Te tri panoge so v tem času zaposlovale dobro polovico vseh oseb, ki so delale v obrti in industriji, leta 1890 jih je bilo 55,4 %, leta 1900 52,4 % in leta 1910 52,8 %. Ne glede na dejstvo, da ne moremo izračunati posebej zaposlene v obrti in posebej v industriji, pa moremo vseeno z gotovostjo trditi, da se je z obrtno dejavnostjo v drugi polovici devetnajstega stoletja še vedno preživljala več kot polovica vseh zaposlenih v neagrarni proizvodnji, čeprav je njihovo število med leti 1890 in 1910 padalo.

Zanimiv je razvoj omenjenih šestih, po številu zaposlenih najmočnejših, obrtnih in industrijskih panog. Le v eni med njimi je stalno rastlo, to je prehrabena industrija in obrt. V dveh, v kovinski industriji in obrti ter oblačilni obrti, je število zaposlenih leta 1900 in 1910 relativno padalo. V rudarstvu in plavžarstvu, gradbeništvu, lesni industriji in obrti se je število zaposlenih leta 1900 povečalo.

Tabela 3: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah

Panoga	1890.	1900	Indeks 1890 = 100	1910	Indeks 1890 = 100
1. rudarstvo, plavžarstvo	10 618	13 216	124	12 690	119,5
2. industrija kamna, zemlje	4 436	6 037	136	8 072	181,9
3. kovinska industrija, obrt	12 180	13 273	108,9	16 204	133
4. strojna industrija, obrt	4 349	6 233	143	11 387	261,8
5. kemična industrija	1 294	2 753	212,7	4 190	323,8
6. gradbeništvo	12 954	18 242	140,8	22 712	175
7. tiskarska obrt	970	1 431	147,5	2 291	236
8. tekstilna industrija, obrt	4 331	5 388	124	6 979	161
9. papirna in usnjarska industrija, obrt	5 047	6 698	132,7	7 411	146,8
10. lesna industrija, obrt	11 041	15 203	137,7	17 427	157,8
11. prehrabena industrija, obrt	22 920	26 591	116	35 173	153
12. oblačilna obrt	37 075	32 660	88	40 756	109,9
13. ostale industrije, obrta	4 420	776	17,5	1 228	27,8

Tabela 4: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah (v odstotkih)

Panoga	1890	1900	1910
1. rudarstvo, plavžarstvo	8,1	8,9	6,8
2. industrija kamna, zemlje	3,4	4,1	4,3
3. kovinska industrija, obrt	9,2	8,9	8,7
4. strojna industrija, obrt	3,3	4,2	6,1
5. kemična industrija	0,9	1,8	2,2
6. gradbeništvo	9,8	12,3	12,2
7. tiskarske obrti	0,7	0,9	1,2
8. tekstilna industrija, obrt	3,3	3,6	3,7
9. papirna in usnjarska industrija, obrt	3,8	4,5	3,9
10. lesna industrija, obrt	8,4	10,3	9,3
11. prehrabena industrija, obrt	17,4	18	18,8
12. oblačilna obrt	28,2	22,1	21,8
13. ostale industrije, obrti	3,3	0,5	0,6
	100	100	100

Leta 1910 pa je število zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu kot edini panogi v slovenski neagrarni proizvodnji padlo ne samo relativno, ampak tudi absolutno. V gradbeništvu in lesni industriji in obrti je bil ta padec relativen glede na aktivno prebivalstvo v obrti in industriji. Stalno rast zaposlenih, absolutno in relativno, poleg že omenjene prehrabene industrije in obrti, so beležili še v industriji kamna in zemlje (to je v steklarstvu, cementarnah, opekarnah, keramičnih obratih), v strojni, kemični, tekstilni industriji in obrti ter tiskarskih obrteh. Kljub različnemu razvoju posameznih panog se vrstni red med njimi glede na število aktivnih prebivalcev med leti 1890 in 1910 ni bistveno spreminjal. Stopnja rasti je bila najvišja v kemični industriji, tiskarskih obrteh in strojni industriji in obrti. V kemični industriji se je število aktivnih oseb več kot potrojilo, v strojni industriji in obrti se je povečalo več kot dva in polkrat, v tiskarskih obrteh se je povečalo za malo manj kot dva in polkrat. Če pogledamo njihovo mesto leta 1890, 1900 in 1910, vidimo, da je bila kemična industrija leta 1890 na dvanajstem mestu po številu zaposlenih, leta 1900 in 1910 na enajstem mestu, tiskarske obrti so bile leta 1890 in 1900 na devetem, leta 1910 pa na sedmem med trinajstimi industrijskimi in obrtnimi panogami.

Spremembe v poklicni razčlenjenosti v obrtnih in industrijskih panogah po pokrajinah

Podoba poklicne razčlenjenosti v obrtnih in industrijskih panogah po posameznih deželah je bila precej bolj pestra, kot nam jo dajejo rezultati preračunov za celotno slovensko etnično ozemlje, čeprav se do sedaj prikazana slika ne spreminja.

Za Kranjsko, Štajersko in Koroško velja enako kot za slovensko etnično ozemlje v celoti, da so bile najmočnejše panoge glede na število vseh aktivnih oseb rudarstvo, kovinska industrija in obrt, gradbeništvu, lesna in prehrabena industrija in obrt ter oblačilna obrt. Na Primorskem in Goriškem je bilo prav tako najmočnejših šest panog, le da je tu mesto, ki ga ima v drugih deželah rudarstvo in plavžarstvo, prevzela strojna industrija in obrt, saj je zaposlovalo rudarstvo in plavžarstvo med leti 1890 in 1910 najmanj ljudi v neagrarni proizvodnji na Primorskem. Razlika je še ena. Oblačilna obrt je na tem območju v vsem obdobju zaposlovala relativno več ljudi kot v drugih pokrajinah, kljub relativnemu padanju še leta 1910 zaokroženo četrtno vseh aktivnih v neagrarni proizvodnji, drugod petino. Izračuni pokažejo, da je navedenih šest panog tudi po pokrajinah zaposlovalo kljub počasnemu relativnemu padanju več kot 80 % vseh aktivnih prebivalcev.

Indeksi, računani na leto 1890 (tabela 8), nam kažejo živahne spremembe med panogami. V rudarstvu in plavžarstvu je leta 1900 v vseh pokrajinah število oseb še raslo, čeprav na Kranjskem in Koroškem precej počasneje kot na Primorskem in Štajerskem. Na Primorskem se je v tem desetletju dvignilo število aktivnih celo za dva in polkrat, še višji dvig je bil leta 1910, ko jih je bilo kar štirikrat več kot dvajset let prej. Pri tem seveda ne gre pozabiti, da je ta panoga zaposlovala leta 1890 manj kot pol odstotka, leta 1910 pa le dober odstotek vseh oseb v neagrarni proizvodnji Primorske. Največje spremembe v tej panogi je doživljala Kranjska, ki je že leta 1890 in 1900 zaposlo-

Tabela 5: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1890

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavzarstvo	3 490	10	3 103	11,9	3 844	13,5	181	0,4	10 618
Industrija kamna, zemlje	1 095	3,1	1 027	3,9	595	2,1	1 719	4	4 436
Kovinska industrija, obrt	3 246	9,3	2 253	8,7	2 922	10,3	3 759	8,8	12 180
Strojna industrija, obrt	554	1,6	649	2,5	1 208	4,3	1 938	4,5	4 349
Kemična industrija	303	0,9	300	1,2	268	0,9	423	0,9	1 294
Gradbeništvo	3 040	8,7	2 458	9,5	3 008	10,6	4 448	10,4	12 954
Tiskarska obrt	146	0,4	86	0,3	143	0,5	595	1,4	970
Tekstilna industrija, obrt	1 872	5,4	338	1,3	809	2,8	1 312	3,1	4 931
Papirna in usnjarska industrija, obrt	1 774	5,1	843	3,2	1 735	6,1	695	1,6	5 047
Lesna industrija, obrt	2 593	7,4	2 382	9,2	2 248	7,9	3 818	8,9	11 041
Prehrambena industrija, obrt	6 477	18,5	4 990	19,2	4 947	17,4	6 506	15,3	22 920
Oblačilna obrt	9 500	27,2	6 536	25,2	6 169	21,8	14 870	34,9	37 075
Ostale industrije, obrti	904	2,2	935	3,6	444	1,6	2 237	5,3	4 420
Vse panoge skupaj	34 894	100	25 900	100	28 340	100	42 501	100	131 635

Tabela 6: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1900

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavžarstvo	4 147	10,2	4 576	15,8	4 055	13,8	438	0,9	13 216
Industrija kamna, zemlje	1 539	3,8	1 318	4,5	631	2,1	2 548	5,2	6 037
Kovinska industrija, obrt	3 532	8,7	3 141	10,8	2 205	7,5	4 406	9	13 273
Strojna industrija, obrt	666	1,6	823	2,3	1 571	5,4	3 173	6,5	6 233
Kemična industrija	544	1,3	502	1,7	454	1,5	1 253	2,5	2 753
Gradbeništvo	3 499	8,6	3 156	10,9	4 198	14,3	7 389	15,1	18 242
Tiskarska obrt	266	0,6	129	0,4	221	0,7	855	1,7	1 431
Tekstilna industrija, obrt	2 389	5,9	427	1,5	489	1,7	2 083	4,2	5 388
Papirna in usnjarska industrija, obrt	2 306	5,7	963	3,3	1 495	5,2	1 934	3,9	6 698
Lesna industrija, obrt	4 630	11,4	2 654	9,1	2 742	9,4	4 177	8,5	15 203
Prehrambena industrija, obrt	8 251	20,3	5 655	19,5	5 368	18,3	7 317	15	26 591
Oblačilna obrt	8 403	20,7	5 399	18,6	5 729	19,6	13 129	26,9	32 660
Ostale industrije, obrti	417	1	239	0,8	67	0,2	53	0,1	776
Vse panoge skupaj	40 550	100	28 982	100	29 225	100	48 755	100	147 512

Tabela 7: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah leta 1910

Panoge	Kranjska	v %	Štajerska	v %	Koroška	v %	Primorska	v %	Slovensko etnično ozemlje
Rudarstvo, plavžarstvo	3 180	6,2	4 831	14	3 957	10,7	722	1,1	12 690
Industrija kamna, zemlje	1 850	3,6	1 958	5,7	971	2,6	3 293	5,1	8 072
Kovinska industrija, obrt	4 983	12,2	3 437	9,9	3 260	8,8	4 524	7	16 204
Strojna industrija, obrt	1 114	2,2	1 201	3,5	1 760	4,8	7 292	11,3	11 387
Kemična industrija	595	1,2	592	1,7	663	1,8	2 340	3,6	4 190
Gradbeništvo	4 902	9,6	3 550	10,3	5 820	15,7	8 440	13,1	22 712
Tiskarska obrt	463	0,9	182	0,5	360	0,9	1 286	1,9	2 291
Tekstilna industrija, obrt	3 669	7,2	288	0,8	686	1,8	2 336	3,6	6 979
Papirna in usnjarska industrija, obrt	2 483	4,9	1 030	2,9	1 834	4,9	2 064	3,2	7 411
Lesna industrija, obrt	6 640	13,1	3 240	9,4	2 917	7,9	4 630	7,2	17 427
Prehrambena industrija, obrt	9 994	16,7	6 200	17,9	7 474	20,2	11 505	17,9	35 173
Oblatilna obrt	10 689	21,1	7 476	21,7	7 135	19,3	15 456	24	40 756
Ostale industrije, obrti	173	0,3	516	1,5	121	0,3	418	0,6	1 228
Vse panoge skupaj	50 753	100	34 501	100	36 978	100	64 306	100	186 520

Tabela 8: Aktivno prebivalstvo v obrtnih in industrijskih panogah po deželah — indeksi (indeks 1890 = 100)

Panoge	Kranjska		Štajerska		Koroška		Primorska	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
	Rudarstvo, plavzarstvo	118,8	91,1	147,5	155,7	105,5	102,9	241,9
Industrija kamna, zemlje	140,5	168,9	128,3	190,6	106	163,2	148,2	191,5
Kovinska industrija, obrt	108,8	153,5	139,4	152,5	75,5	111,6	117,2	120,3
Strojna industrija, obrt	120,2	201,1	126,8	185	130	147,3	163,7	376,3
Kemična industrija	179,5	196,4	167,3	197,3	169,4	247,4	298,2	553,2
Gradbeništvo	115,1	161,2	128,4	144,4	139,5	193,5	166,1	189,7
Tiskarska obrt	182,2	317,1	153,6	211,6	154,5	251,7	143,7	216,1
Tekstilna industrija, obrt	127,6	195,9	126,3	85,2	60,4	84,8	158,7	178,1
Papirna in usnjarska industrija, obrt	129,9	139,9	114,4	122,2	86,2	105,7	278,3	296,9
Lesna industrija, obrt	178,6	256,1	111,4	136	121,9	129,7	109,4	121,3
Prehrambena industrija, obrt	127,4	154,3	113,3	124,2	108,5	151,1	112,5	176,8
Oblačilna obrt	88,4	112,5	82,6	114,4	92,9	115,6	88,3	103,9
Ostale industrije, obrti	51,8	21,5	25,5	55,2	15,1	27,2	2,3	18,7

vala 10% vseh oseb, aktivnih v neagrarni proizvodnji, v desetletju 1900—1910 pa se je njihov delež znižal na 6%. V industriji kamna in zemlje je bila najvišja rast spet na Primorskem in Goriškem, najnižja pa na Koroškem. V kovinski industriji in obrti se je najbolj povečalo število zaposlenih leta 1900 na Štajerskem, leta 1910 pa na Kranjskem, najmanj pa obakrat na Koroškem. Na splošno pa so bili indeksi rasti v tej panogi po pokrajinah sorazmerno skromni, od najnižjega (75,5) na Koroškem leta 1900 do najvišjega (153,5) leta 1910 na Kranjskem. Število zaposlenih se je v strojni industriji in obrti med leti 1890 in 1910 najhitreje povečevalo na Primorskem, kjer je bilo leta 1910 zaokroženo več kot tri in polkrat višje kot dvajset let prej. Najnižja je bila rast leta 1900 na Kranjskem (indeks 120,2) in leta 1910 na Koroškem (indeks 147,3). Enaka ugotovitev kot za strojno industrijo in obrt na Primorskem velja za kemično industrijo, le da je bilo zaposlovanje v tej panogi še hitrejše, saj je leta 1910 v tej panogi v pokrajini delalo kar pet in polkrat več ljudi kot leta 1890. Rast zaposlovanja v kemični industriji je bila živahna tudi v drugih pokrajinah, saj sta bila najnižja indeksa visoka, leta 1900 na Štajerskem 167,3 in leta 1910 na Kranjskem 196,4. Tudi gradbeništvo je kot pomembna panoga beležila relativno visoke stopnje rasti zaposlovanja, leta 1900 je bilo na Primorskem 66% več aktivnih oseb, najmanj na Kranjskem (15% več), deset let pozneje pa največ na Koroškem (93,5% več) in najmanj na Štajerskem, 44,4% več kot leta 1890. Zelo hitro se je povečevalo število aktivnih v tiskarskih obrteh, največ se jih je zaposlilo na Kranjskem, tako da jih je bilo leta 1910 v teh obrteh že trikrat več. Zelo različno po pokrajinah se je razvijala tekstilna industrija. Leta 1900 so rast beležili na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem (tam je bila najvišja), na Koroškem pa je to panogo v desetletju zapustilo kar dve petini oseb. Leta 1910 se je s padanjem zaposlenih Koroški pridružila še Štajerska, medtem ko se je na Kranjskem število zaposlenih v dveh desetletjih podvojilo. Najvišje indekse rasti aktivnih oseb v papirni in usnjarski industriji je imela med leti 1890 in 1910 Primorska, v tej panogi se je v dveh desetletjih število aktivnih skoraj potrojilo. Na Koroškem pa je v desetletju 1890—1900 število zaposlenih v tej panogi tudi absolutno padlo, tako da je bilo leta 1910 le za nekaj odstotkov višje kot leta 1890. Nikakršno presenečenje seveda ni bilo počasna rast zaposlenih v lesni industriji in obrti na Primorskem, v dvajsetih letih se je povečalo le za 21%, medtem ko se je v enakem času na Kranjskem njihovo število dvignilo za 156%. Presenetljiva pa so bila relativno nizka povečanja na Koroškem za zaokroženo 28% in na Štajerskem za 36%. V prehrambeni industriji in obrti se je povečalo število vseh zaposlenih v letih 1890—1900 od 8,5% na Koroškem do 12,4% na Kranjskem, v naslednjem desetletju pa od 24% na Štajerskem do skoraj 77% na Primorskem. Najbolj skromna je bila rast zaposlenih v oblačilni obrti kot najmočnejši neagrarni panogi v vseh slovenskih deželah. V desetletju 1890—1900 je njihovo število povsod absolutno padlo, v desetletju 1900—1910 pa se je le skromno spet povečalo. Na splošno moremo ugotoviti, da sta imela v desetletjih 1890—1910 najživahnejšo rast zaposlovanja v neagrarni proizvodnji Primorska in Kranjska. Na Primorskem se je število zaposlenih, če primerjamo rast med pokrajinami, najbolj povečalo v šestih panogah, na Kranjskem v štirih. Na Primorskem so bile to rudarstvo in plavžarstvo, industrija kamna in

zemlje, strojna industrija in obrt, kemična industrija, papirna in usnjarska ter prehrabena industrija in obrt, na Kranjskem pa kovinska industrija in obrt, tiskarske obrti, tekstilna in lesna industrija in obrt. V obeh pokrajinah pa sta imeli po dve panogi najnižje indekse, na Primorskem lesna in prehrabena industrija in obrt, na Kranjskem rudarstvo in plavžarstvo ter kemična industrija. Na Koroškem so bili indeksi najvišji v dveh panogah, v gradbeništvu in oblačilni obrti, najnižji kar v petih, v industriji kamna in zemlje, kovinski, strojni, tekstilni in papirni ter usnjarski industriji in obrti. Na Štajerskem ni bilo na prvem mestu nobene panoge, tri panoge na Štajerskem so imele najnižje indekse, to so gradbeništvu, tiskarske obrti in prehrabena industrija in obrt.

Podobne, mogoče pa še bolj ilustrativne, so primerjave podatkov o številu aktivnih oseb znotraj posameznih panog, ki so nam pokazale gospodarski pomen panog, ne samo v določeni pokrajini, ampak tudi v slovenskem etničnem prostoru, s tem pa tudi v narodnem gospodarstvu. V industriji kamna in zemlje, strojni industriji in obrti, kemični industriji, gradbeništvu, tiskarskih obrteh in v oblačilni obrti, kar v šestih od trinajstih panog, je bilo največ zaposlenih prebivalcev s Primorske in Goriške. To velja za vse tri zadnje popise. Njihov delež je bil po panogah dokaj različen, spreminjal se je med posameznimi desetletji in se gibal med najnižjim (33 % v kemični industriji leta 1890) in najvišji (64 % v strojni industriji in obrti leta 1910). Delež na Kranjskem zaposlenih je bil v najvišji po vseh treh popisih v tekstilni ter papirni in usnjarski industriji in obrti. V tekstilni industriji in obrti je narastel od zaokroženo 43 % na 53 %, v papirni in usnjarski padel, od 35 % na 33,5 % vseh v tej panogi zaposlenih oseb. V ostalih panogah se je od popisa do popisa stanje med pokrajinami spreminjalo. V rudarstvu in plavžarstvu so imeli po popisu leta 1890 največ aktivnih na Koroškem, dobrih 36 % vseh oseb v tej panogi. Sledita ji Kranjska s slabimi 32 % in Štajerska z 29 %. Na Primorskem je delalo v tej panogi komaj 1,7 %. Deset let pozneje je na prvo mesto po številu zaposlenih prišla Štajerska, tam jih je bilo 34,6 %, in to mesto obdržala tudi leta 1910 z 38 % vseh zaposlenih v rudarstvu in plavžarstvu. Po podatkih zadnjih dveh popisov je padel delež Kranjske zelo hitro, nekoliko počasneje Koroške, naraščal pa Primorske, ki je imela leta 1910 že 5,7 % vseh zaposlenih v tej panogi. V kovinski industriji in obrti so bili po popisih 1890 in 1900 na prvem mestu zaposleni na Primorskem, leta 1910 pa so jih prehiteli zaposleni na Kranjskem. Zaposleni tako na Primorskem kot na Kranjskem so predstavljali slabo tretjino aktivnih v tej panogi. Število oseb na Štajerskem in Koroškem se je gibal med 20 in 24 odstotki. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi v lesni industriji in obrti. Zaposleni na Primorskem so leta 1890 predstavljali slabih 35 % vseh aktivnih v tej panogi, v drugih deželah jih je bilo med 20 in 23 %. V letu 1900 je bilo največ zaposlenih na Kranjskem (30 %) in leta 1910 že 38 %, padalo pa je njihovo število na Primorskem, v letu 1910 na dobrih 26 %. Padal je tudi delež zaposlenih na Štajerskem in Koroškem, leta 1910 jih je bilo manj kot 19 oziroma 17 odstotkov. V prehrabeni industriji in obrti so bila razmerja med zaposlenimi po pokrajinah dokaj stabilna in enakomerna. Največ jih je bilo zaposlenih na Primorskem leta 1890 in 1910, leta 1900 pa na Kranjskem, med 28 in 33 odstotki. Štajerska in Kranjska zaposlujeta med 17 in 22 odstotki

vseh oseb v tej panogi. Nizke indekse za osebe, zaposlene v skupini drugih industrij in obrti je mogoče pojasniti le s spreminjanjem metodologije obdelave rezultatov posameznih popisov. V to skupino so namreč uvrstili vse osebe, ki niso podrobno navedle, v kateri obrtni in industrijski panogi so poklicno aktivne.

Če gledamo te premike znotraj panog v celoti, ugotovimo, da so se deleži aktivnih povečevali na Kranjskem v kovinski industriji in obrti, tiskarskih obrteh, tekstilni in lesni industriji in obrti, na Štajerskem v rudarstvu in plavžarstvu ter tekstilni industriji in obrti, na Koroškem v tiskarski in oblačilni obrti in na Primorskem v rudarstvu in plavžarstvu, strojni industriji in obrti ter kemični industriji. Med leti 1890 in 1910 so deleži zaposlenih padali v rudarstvu in plavžarstvu na Kranjskem, v strojni industriji in obrti na Štajerskem in Koroškem, v kemični industriji na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, v gradbeništvu ter v papirni in usnjarski industriji in obrti na Kranjskem in Štajerskem, v lesni industriji in obrti na Koroškem in Primorskem, v prehrabeni industriji in obrti na Štajerskem in v tiskarskih in oblačilni obrti na Primorskem.

Ne glede na nekatere omejitve, ki jih raziskovalcu vsiljuje način obdelave in prikaza avstrijske statistične službe, je gradivo dragocen vir za analizo strukturalnih sprememb, ki jih je doživljala slovenska družba v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Res pa je, da gradivo poklicne statistike samo beleži spremembe razmerij med gospodarskimi panogami, ne omogoča pa nam vpogleda v vrsto dogajanj, ki so spreminjala razmerja znotraj gospodarskih panog. Nimamo še dovolj kvantitativnih analiz o izseljevanju prebivalstva s slovenskega etničnega ozemlja, ki je, kot kaže, vzrok za zelo visok delež zaposlenih žensk na Slovenskem. Slabo poznamo kvalifikacijsko strukturo industrijskega delavstva. Opravljeni so šele prvi poskusi kvantitativne analize poklicne in geografske mobilnosti prebivalstva ter fluktuacije.⁹ Zavedati pa se je ob vsej kritičnosti kljub vsemu treba, da nas pri raziskovanju omejujejo maloštevilni ohranjeni viri.

BEVÖLKERUNGSANTEIL IN GEWERBE UND INDUSTRIE IM SLOWENISCHEN SIEDLUNGSGEBIET IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS UND

BIS ZUM 1. WELTKRIEG

Zusammenfassung

Die letzten Jahrzehnte im Rahmen der Habsburgermonarchie waren für das slowenische Siedlungsgebiet gleichzeitig die Zeit einer intensiven Industrialisierung und dadurch bedingten Veränderung der Bevölkerungsstruktur. Aus Gründen der Quellenlage — die Berufsstatistik gibt Einblick in Umfang und Richtung der Arbeitsteilung und damit auch in den Stand der wirtschaftlichen Entwicklung — entschloß sich die Autorin jene Bevölkerungsgruppe unter die Lupe zu nehmen, die schon vor

⁹ Rezultati računalniške obdelave podatkov moštvene knjige ljubljanske tobačne tovarne so objavljeni v razpravi Jasne Fischer, Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871—1914, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIV/1984, str. 5—62.

diesem Industrialisierungsschub in Gewerbe bzw. Industrie beschäftigt war, also in jener Sektor der nicht-agrarischen Wirtschaft, der im Prozeß der Industrialisierung den größten Aufschwung erlebte. Als Grundlage für die vorliegende Studie dienten die veröffentlichten Volkszählungsergebnisse im österreichischen Teil der Habsburgermonarchie aus den Jahren 1869, 1880, 1890, 1900 und 1910. Da den angegebenen Volkszählungen keine einheitlichen Zählungsmethoden zu grunde lagen, mußten Umrechnungen vorgenommen werden. Die Angaben betreffen das gesamte slowenische ethnische Gebiet, Triest, Görz und Klagenfurt — Städte am Rande des slowenischen Siedlungsgebietes und mit ethnisch gemischter Bevölkerung — inbegriffen. Die Berechnungen zeigen, daß jener Bevölkerungsteil, der sich seinen Lebensunterhalt im Industrie- bzw. Gewerbebereich verdiente, viel schneller wuchs als was der absolute Bevölkerungszuwachs auf dem betreffenden Gebiet ausmachte. Interessanterweise erhöhte sich die Anzahl der selbständigen Unternehmer relativ schneller als die Zahl der Arbeiterschaft. Leider war es nicht möglich die Aktiven in Gewerbe und die Aktiven in der Industrie gesondert zu errechnen, was zweifellos ein genaueres Bild vom Industrialisierungsprozeß auf der Basis der beruflichen Bevölkerungsstruktur ermöglichen würde. Der damalige Stand in den verschiedenen Branchen läßt erkennen, daß bis zum 1. Weltkrieg noch immer mehr als die Hälfte der im nichtagrarischen Sektor Beschäftigten im Gewerbe tätig war. Auffällig sind auch die Unterschiede in der Entwicklung der einzelnen slowenischen Gebiete. In Krain und im gesamten Küstengebiet wuchs der Anteil der in Gewerbe und Industrie Beschäftigten schneller als in Kärntner und in der Steiermark. Desgleichen auffallend sind unterschiedliche Wachstumsraten in den einzelnen Dekaden; der durchaus größte Wachstumsschub erfolgte in der Dekade zwischen 1900 und 1910. Entwicklungsvergleiche für die einzelnen Branchen sind nur auf der Basis der letzten drei Volkszählungen möglich. Ca. 8/10 der Aktiven, im nichtagrarischen Bereich Beschäftigten, waren in sechs Branchen zu finden: Bergbau und Hüttenwesen, Metallindustrie und Metallgewerbe, Bauwesen, Holzindustrie, Nahrungsmittelindustrie und Nahrungsmittelgewerbe sowie Bekleidungsindustrie.

Ungeachtet einiger Einschränkungen, bedingt durch die Beschaffenheit des Materials, zeigte sich die Relevanz der hier verwendeten Quellen für eine Untersuchung über die gesellschaftlichen Veränderungen im slowenischen Siedlungsgebiet während der intensiven Industrialisierung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.